

ма савремене Србије за улазак у ЕУ. Међутим, није само држава учествовала у процесу реинтерпретације слике о четницима, те је ауторка показала и веома важно деловање активиста „одозго“ (породице и потомци четника и других жртава комунистичке репресије, локална антикомунистичка удружења и појединци, као и утицајни књижевници и историчари, врх СПЦ и породица Карађорђевић), што је у спрези са иницијативама „одозго“ суштински формирало културу сећања српског друштва.

На неколико места у књизи Ђуреиновић поставља једно важно питање – колико је суштински дубок тај заокрет у званичној култури сећања након 2000. године? Нема сумње да су државне власти остајале чврсто на антикомунистичким позицијама, што је укључивало одавање признања четницима и инсистирање на репресији као једној од најзначајних тековина партизанске победе у рату. Са друге стране, мере које су се тицале културе сећања остајале су често само симболичне. Због бројних препрека у самом Закону о борцима нико од четника и њихових потомака није остварио права која произилазе из њега, рад државних комисија о ексхумацијама није имао већег успеха нити значајнију државну подршку и заснивао се највећим делом на личним залагањима њихових чланова, док су власти константно избегавале да буду званични покровитељи изградње неког меморијала посвећеног било четницима било жртвама комунизма у целини.

Студија Јелене Ђуреиновић пружио је важан увид у то кроз које је све промене пролазила култура сећања на Други светски рат у Србији. Посебност ове књиге је у томе што је показала колико је однос према рату у једном друштву вишеслојан, колико су за сећање друштва важни актери „одозго“ и „одоздо“ и на који начин се њихова делатност преплиће, међусобно допуњује или сукобљава, а поред тога пружио је и анализу утицаја унутрашњих и спољнополитичких промена на однос државних власти према наслеђу Другог светског рата. Изнета истраживања представљају одличну допуну досадашњим радовима на тему сећања на Други светски рат у Србији, те на једном месту адекватно сумирају све промене у односу српског друштва према трауматичној прошлости.

Димитрије МАТИЋ

Милана Живановић. *И крст и петокрака: Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2020, 567.

Књига Милане Живановић са контрадикторним насловом *И крст и петокрака: Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку* својеврсни је поухват у домену истраживања гробних комплекса, јер она не само да опи-

сује историју настанка меморијалних гробаља на којима су сахрањени поданици Руске империје и држављани СССР-а већ развија и документима поткрепљује основне одреднице концепта места сећања (*lieux de mémoire*), чију је методологију развио француски историчар Пјер Нора.

„Руско гробље“ као место сећања, као културни текст је и *историјски концепт* који је неколико пута редизајниран и мењан у зависности од геополитичких прилика; оно је *културни простор*, који су и Руси и Срби доживљавали као место на коме лежи „духовност нације“ те као део урбаног *јавног простора* који својим постојањем формира културни дијалог.

Свака нација има посебан начин размишљања, национални поглед на свет, своју хијерархију вредности и систем категорија, уз помоћ којих спознаје и одражава стварност у складу са својом националном логиком. „Руска гробља“ интегрисана у географски простор, обликују га и чине га специфичним геомитолошким простором, унутар кога се историјска истина преплиће са легендама и анегдотама битним за разумевање и руске емиграције и оног текста који она формира у Србији (и за властите потребе и за српску средину).

Низ појмова овог текста (концепти) има заједничку онтолошку основу, али њихова корелација, вредносни садржај, њихова перцепција има националну специфику, која у овом случају формира текст у којем се преплићу појмови „руског“ и „српског“, „совјетског“ и „југословенског“, „балканског“ и „словенског“...

Мултидимензионалност текста таквих простора постиже се укључивањем историјских и идеолошких, али и емоционалних, фигуративних, вредносних и интуитивних принципа, који су изражени уз помоћ структуре која кроз семантику омогућава разумевање менталитета. Национална психологија сликовито се огледа у таквим местима сећања и студија Милане Живановић је леп пример читања и разумевања низа симбола, значења, нијанси које су везане за њих.

Обликујући своје истраживање, ауторка је показала храброст не само приликом одабира наслова за своју студију него и спремношћу да анализом дотакне сложена и болна питања. Самим тим и књига чији је главни предмет требало да буде историјат спомен-гробаља, односно истраживање из домена *case studies*, добија додатну тежину, постајући важан текст који истражује питања националног идентитета (како руског, чији су спомен-комплекс описани, тако и српског).

Формирање меморијалног простора, израженог у визуелним сликама идеолошке природе, није само део историје неке земље него и стварање комуникативне колективне поруке у коју је уткана битна идеолошка информација.

Посматрајући руске сахране у оквиру проучавања културе сећања, ауторка се дотакла сложене историје совјетско-југословенских и руско-српских односа у XX, „кратком веку“, како га је назвао Ерик Хобсбаум, којег ауторка цитира. Свака држава у овом „кратком веку“, од српске и југословенске краљевине, до социјалистичке Југославије, имала је своју исто-

рију, своју идеологију, своје политичке митове, који су захтевали своја места сећања – координате у идеолошком океану. Узимајући у обзир историју настанка и консолидације одређених мотива, изражених у низу визуелних споменичких симбола који су створили посебан текст обједињен системом специфичних културних кодова (различитог степена универзалности и дубине), ауторка је покренула питање функционисања механизма (само)идентификације у време конструисања нове етничке стварности, кроз коју су пролазиле и Србија (креирањем појма југословенства) и Русија (појма совјетизма).

Разматрајући историју настанка и прагматику употребе таквих текстова, изражену у низу споменика, ауторка настоји да прочита одређене културне кодове (различитог степена универзалности и дубине), као и да покуша да разуме структуру дела и механизам (само)идентификације.

Руска емиграција у Југославији, изложена бројним променама (егзодус и интеграција) изнедрила је, с једне стране, посебан културни образац повезан са жељом да се модел света сачува у условима када је он већ престао да постоји као стварност и остао само у друштвеном сећању, верским вредностима, културној традицији, језику (тима је очуван концепт „руског“), а, с друге стране, била је присиљена да се активно интегрише и у свакодневни живот друге земље и у културолошки модел новог света (концепт „балканизма“ као територијални маркер, „(југо)словенства“ као заједничке етничке припадности – две нове структуре које су представљале опозицију концепту „руског“ и „православља“ као опште верске компоненте – базни концепт, који се поклапао са појмом „руског“). Комуникативни систем руске емиграције почео је у туђини да формира нова естетска значења и симболе (неактивне или слабо активне у Русији) и на основу тога ствара свој модел који је имао способност модификације старих симбола и усвајања симболичке земље у којој су емигранти боравили и тиме активно били укључени у стварање нових културних координата.

Други важан аспект је изградња модела перцепције совјетске Русије (где је концепт „совјетски“ корелиран са појмом „југословенства“ после Другог светског рата), који је, пре свега, деловао као опозиција концепту „руског“. Коришћена палитивна детерминација у раду отвара нове аспекте теоријског истраживања етнонима „руски“ у називу гробних комплекса и то је такође допринос овог рада актуелним питањима, која захтевају прецизну, данас ослобођену од идеологије, детерминацију.

Представљајући моменте колективних „брига, равнодушности, заборава, нехаја, еволуције сећања и одржавања, али и брисања успомена на Русе и њихова гробна места“, Милана Живановић додирује и важну тему формирања војничких гробаља као саставног дела обавезне европске комеморативне праксе, регулисане већ првим мировним уговорима између до тада зараћених страна: Версајским, Сенжерменским, Нејским и Тријанонским, што даје истраживању правну позадину те укључује у њега и про-

блеме формирања култа незнаног јунака, насталог у европским земљама након завршетка Првог светског рата.

Ауторка допуњује опис упоредном студијом значајних споменика, чинећи га свеобухватнијим, јер у контекст укључује: национално / европско, војно / емигрантско, национално / верско. Тако су гробни комплекси руских војника, бранилаца Београда, бораца са Солунског фронта и аустроугарских заробљеника поређени са гробљима савезничких и непријатељских армија из Првог светског рата; некрополе руских емиграната са гробним целинама представника јеврејске, католичке и муслиманске заједнице; војника Црвене армије са гробљима савезника и окупатора из Другог светског рата, односно гробовима бораца Народноослободилачког покрета. Овде спроведено упоредно истраживање може објаснити неке појаве и прецизирати опште законитости. Уз то, аналогност места сећања није битна сама по себи, али истраживачу може бити од велике помоћи у решавању многих проблема.

Овакав приступ споменичким комплексима омогућава да се они посматрају као историјски, културни, идеолошки и естетски феномен. Истраживања историје и подизања споменика у јавном простору, улога Првог српског устанка у формирању споменичке културе, уобличавање националне идеологије креирањем новог типа мученика те стварање одређеног дискурса у оквиру танатополитике, све то формира академски текст који захтева пажљиво читање и емпатију.

Из сложености описа у сличном контексту, који је ауторка прикладно назвала континуитетом дисконтинуитета, проистекао је још један важан сегмент истраживања, који се може назвати механизмом промене места сећања са променом колективних идеја о прошлости и месту гробних комплекса у њој. Дубинска анализа не само меморијалних комплекса него и прича које захтевају упућивање на један или други важан догађај обогатила је студију.

Тематика појединачних поглавља знатно је шира од оне обухваћене насловом. На пример, поглавље „Гробни комплекси руских војника погинулих у Првом светском рату у периоду од 1914. до 1991. године“ укључује проучавање историје почетка Првог светског рата, који је приказан кроз историју смрти, сахране и овековечења сећања на руског посланика Николаја Хартвига, а поглавље „Гробни комплекси руске емиграције у периоду од 1918. до 1991. године“ говори, између осталог, о историји градње, за руску емиграцију надасве важних сакралних објеката у Београду – цркве Св. Тројице на Ташмајдану и Иверске капеле на Новом гробљу.

Истражујући меморијалну и комеморативну праксу, као одраз става државе и њене званичне политике према Русији/СССР-у, ауторка анализира и методе којима се државна елита служила при (зло)употреби места сећања у политичке и идеолошке сврхе. Осврћући се на погребне ритуале (Хартвиг, руски војници пали у Првом светском рату, Врангел, борци Црвене армије, совјетски ратни ветерани и др.), ауторка успева да прикаже и

специфичан однос друштва према Русима, суштинско народно русофиљство, које се огледало у масовном карактеру сахрана.

Милана Живановић је обрадила, систематизовала и направила анализу великог броја докумената (више од 2.200 фуснота). Осим тога, своја истраживања није ограничила само на простор Србије већ је у студију укључила и све значајне меморијалне гробне целине са територије бивше Југославије.

Посебну вредност књиге чини додаток, у виду три табеле, које представљају покушај реконструкције руских гробних комплекса на територији Југославије, а настале су на основу архивске грађе, литературе и штампе. У њима су наведени гробни комплекси војника руске царске армије из Првог светског рата (укупно 95), руске емиграције из периода након 1918. (31), војника Црвене армије на простору Југославије (311) и засебно Београда (100). Осим тога, ауторка је за потребе свог рада креирала и приложила три карте локација поменутих комплекса, које представљају јединствени покушај систематизације и визуализације топографије руских меморијалних гробова на територији бивше Југославије.

Нема сумње да су оригинални и озбиљни резултати истраживања Милане Живановић од велике научне, идеолошке, методолошке и практичне важности. Читање визуелних слика, а не само њихово набрајање и систематизовање, ретко кад је предмет истраживања, па ће већ и тиме ова књига бити занимљива и корисна како историчарима тако и широком кругу читалаца који историју доживљавају као дијалог са прошлoшћу и модел пројекције будућности.

Ирина АНТАНАСИЈЕВИЋ

Federico Tenca Montini. *La Jugoslavia e la questione di Trieste, 1945–1954*.
Bologna: il Mulino, 2020, 320.

У периоду након 1945. године, тршћанско питање постало је једно од најзначајнијих проблема италијанске политике. Након војног пораза, слома фашистичке власти и монархије, као и губитка територија, Трст је постао симбол националног поноса и *conditio sine qua non* националног достојанства послератне Италије. Политички и дипломатски фокус нове републике на тршћанско питање водио је, последично, и томе да је италијанска историографија посветила изузетно велику пажњу овој теми, продукујући богату библиографију. Упркос томе, пре свега услед лингвистичке баријере, том широком корпусу историографске литературе недостајала је југословенска перспектива.